

Катя Чаралозова

Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“
при Българската академия на науките
София, България

Юбилей

ПО ПОВОД СЕДЕМДЕСЕТГОДИШНИНАТА НА ДОЦ. КАЛИНА ВИКТОРОВА

Доц. д-р Калина Викторова е известна с приносите си за развитието на българската граматична наука не само сред колегите, които са имали шанса да работят с нея, но и сред по-голямата част от българската езиковедска общност. Изследователка със собствен облик, чието цялостно творчество е белязано от любов към езикознанието, К. Викторова насочва своето внимание към неразработени и неизяснени проблеми от синтаксиса на съвременния български език. Своя интерес към граматиката тя заявява още през 1971 г., като аспирант по синтаксис в СУ „Климент Охридски“ при проф. К. Попов. Като езиковед обаче К. Викторова осъществява своите изследвания в ИБЕ от 1975 г. при проф. Л. Андрейчин, който ѝ предлага работа в своята секция – Секцията за съвременен български език. Научната среда, в която работи, е от изявени лингвисти като В. Станков, Й. Пенчев, Е. Георгиева, В. Мурдаров, К. Иванова, М. Лилов и, разбира се, учителят на поколения езиковеди Л. Андрейчин.

Още с първите си две публикации К. Викторова показва научна задълбоченост и заявява синтактичния си принос към проучваната от нея проблематика на паратаксиса. В студията си „Съюзи в сложното съчинено изречение. Обща характеристика“ (БЕ, 1975, кн. 4, с. 312–327) тя представя нова структурна класификация на съчинителните съюзи, основана на синтактичните отношения, които те обозначават. Предлага работна процедура – критерий за съчинителност на съюза в случаите на употреба на два съюза в контактна позиция (*но и, а дали – или...*). Със следващата си по-обширна студия „Серийната съчинителна конструкция“ (БЕ, 1977, кн. 3, с. 217–231) младата авторка получава признанието на колегите си от Секцията, по-специално на синтактиците Е. Георгиева и Й. Пенчев, които по-късно ще бъдат и рецензенти на дисертацията ѝ. Извеждането и обособяването на самостоятелен синтактичен тип при вече утвърдената класификация в съчинението буди респект и уважение към тази публикация. Става дума за изреченията, свързани безсъюзно, при които броят на възможните свързвания теоретически може да бъде неограничен, но обикновено повече от пет изречения се употребяват рядко, тъй като има психолингвистична причина – наличие на праг на възприемането. Такива изречения приключват със съчинителен съюз, който представлява *нулева категория*. Не само количественият състав характеризира тази конструкция. Начинът, по който тя се изразява в индоевропейските езици, показва общ образец.

Белег за положителния научен отзив на по-ранните изследвания на Калина Викторова е включването им в „Помагалото по синтаксис на българския език“, издадено от Факултета по славянски филологии и Катедрата по български език на Софийския университет (1988), в което освен „Серийната съчинителна конструкция“, влиза и студията ѝ „Разнородни сложни съчинени изречения“, както и статията „Взаимодействието между синтаксис и лексика с

принос към въпроса за антонимията“. Широкият кръг на нейните изследвания в областта на паратаксиса ѝ позволява малко по-късно да представи пред езиковедската общност стройна структурно-семантична класификация, която очертава системата на сложните съчинени изречения в съвременния български език: първите три основни типа изречения (съединителни, противоположни и разделителни) се противопостават един на друг със значение на подобие и на различие; четвъртият тип са разнородните сложни съчинени изречения; петият тип са групи на съчинително свързани предикативни единици, специализирани с формални средства структури, и шестият тип е серийната съчинителна конструкция (К. Викторова. Системата на сложните съчинени изречения. – В: Съвременни лингвистични теории. Помагало по синтаксис. Пл. 2001, с. 116–143; БЕ, 2003, с. 1–32). Тук е мястото да отбележа, че посочените по-горе студии на К. Викторова са включени в помагалата по синтаксис, издадени от Софийския и Пловдивския университет, където за нуждите на обучението на бъдещите специалисти филолози са събрани най-значимите трудове по синтаксис в българското езикознание.

Последователният изследователски интерес на К. Викторова към паратаксиса е продиктуван от поставената тема на дисертацията „Сложното съчинено изречение в съвременния български книжовен език“, защитена през 1981 (333 с.). Така зададена, темата предполага едно обширно проучване и вниманието на авторката се съсредоточава върху трите основни типа съчинени изречения. Извеждането на семантичната общност, релевантна за съчинението – *общата тема*, се доказва чрез система от пресупозиции. Класификацията е стройна и непротиворечива. Прави впечатление, че К. Викторова запазва терминологията с уточнението, че предложеното деление не се свежда само до традиционното, а се наблюдава съвпадане на представените от нея нови данни с резултатите на традиционната класификация. Така направената нова структурно-семантична класификация позволява изцяло да се очертае системата на сложните съчинени изречения в българския език, което е и големият принос на дисертацията.

Голямото фундаментално изследване на К. Викторова, както самата тя го определя, е трудът „Типологическата характеристика на конструкцията удвоено допълнение“, отпечатан в сборника „Проблеми на граматичната система на българския език“ (АИ „Проф. Марин Дринов“, София, 1995, с. 222–260). Тук тя застъпва тезата, че удвояването на допълнението не е само балканско явление, а е резултат от универсален разговорен механизъм. Чрез формите на личните местоимения, чрез повтаряне на деиктичен елемент се рамкира един от субектите на дискурса – обект на глагола, допълнение на сказуемото. Въз основа на разграничението на деиктичната категория *лице* при личните местоимения се застъпва становището за паралелен процес в разволя на конструкцията на удвоеното допълнение при първо и второ лице, от една страна, и при съществителните имена, от друга. При съществителните значително по-късно се установява моделът на удвояване на третоличното местоимение. Репризата на местоименните форми за първо и второ лице (*мене ме, на мене ми и тебе те, на тебе ти*) изразяват едновременно определяне на аз и ти, и на речев акт. До този момент никой не е обръщал внимание на ситуацията за *обръщане към някого с реч* посредством двойно маркираните прономинални форми. Конструкцията на удвоеното допълнение е формула за обръщане към слушателя. Тя е вид езиково съобщение на говорещото лице, т.е. – конструкция на себеизвестяването. В съвременния български език такива формули винаги могат да се удвоят (*боли ме – мене ме боли, сърби ме – мене ме сърби, смешно ти е – на тебе ти е смешно*). Те изразяват отношението на говорещото лице към действието и неговия обект. В работата К. Викторова посочва много данни от диахронията на явлениято („*дадено ми е на мене да изпълня словото божие; все ти говорех на тебе*“). Разволят на

конструкцията при съществителните имена е по-рано засвидетелстван в писмените паметници от членните форми. В изследването се показва развитието на три конструкционни типа. Доказва се, че удвояването на третоличното местоимение като най-късно явление естествено следва репризата на съществителните имена. Обстойният и задълбочен анализ дава възможност на изследователката въз основа на разграничението, налагано от категорията *лице*, която се покрива със семантиката на личните местоимения като един клас от деиктичните координатори, да предложи нова убедителна интерпретация за разглеждане на конструкцията с удвоено допълнение, различна от досегашното схващане. Именно тази интерпретация дава възможност да се видят някои типологични съответствия в езиците изобщо, а не само в езиците от Балканския езиков съюз.

Неотменният интерес към синтактичната структура на книжовния език предизвиква К. Викторова да изследва такава проблематика, в която има спорни или не дотам теоретично мотивирани решения. Тя не само търси, но и доказва в своите работи системността на езиковото равнище, което е следствие от цялостното и задълбочено анализиране на явленията. Принос в българското езикознание е изследването на т.нар. *да-конструкция* в цялата ѝ многофункционална употреба. В работата се проследява историческия развой на *да*, както и голямата по обем многостранна литература по въпроса. Явлението се разглежда в съпоставка с проявлението му в другите южнославянски езици и в езиците от Балканския езиков съюз. Последователно и неотменно се стига до извода: Съюзът *да* стои като своеобразна бариера пред глагола, готов да го включи в различни функции – самостоятелни или подчинени (За съюзната природа на „да“ в българския език, БЕ, 2003, кн. 2–3, с. 19–47). Аналитизмът като типичен процес за българския език се проявява и в *определеността* на функционирането на *да-конструкцията*, която не е само трансформация на инфинитива и на изчезнали причастни форми, а заедно със старите опативни и императивни функции утвърждава единна обща структура на цялото, което да експлицира еднозначно граматичното лице и времето, като съюзът е позиционно обвързан със спрегнатия глагол (Функционален развой на ДА-конструкцията в съвременния български език. – В: Аргументна структура, СемаРШ, София, 2005, с. 185–224).

Изследване с приносен характер в научното творчество на К. Викторова е историческият поглед върху синтактичната структура на новобългарския език, в която вече са се утвърдили езиковите процеси на радикалния преход от синтетизъм към аналитизъм. Изследователката, работила вече върху ключови проблеми на книжовния синтаксис, убедително доказва, че синтактичното равнище като най-устойчиво и най-трудно поддаващо се на промени със своя аналитичен характер е *свидетелство за единството на българския език във всички региони на българското езиково землище* (Българите, книжовността, езикът XIX–XX век, ИК ЕМАС, София, 2008).

Работата в Секцията за съвременен български език насочва творческите усилия на К. Викторова и към една друга важна за обществото проблематика, а именно изследване на нормата на съвременния български език и нейното кодифициране. И в тази област, както и във вече споменатите изследвания върху синтаксиса и граматичната структура на езика, изследователският ѝ интерес е фокусиран върху неизследвани различни системни нарушения в нормативната употреба при дублетите, съгласуването, правописа, ударението и др. Когато участва в работата по Правописния речник от 1983 г. К. Викторова забелязва огромния брой дублети при прилагателните имена, които ексцерпира и изследва. В хода на изследването установява категориалната разлика на качествени и относителни прилагателни въз основа на конкуренцията при наставките *-ичен*, *-ически*, което приложено в практиката по съставяне на речника, способства за изчистване на дублетността при тази кате-

гория прилагателни. Като изявен синтактик и опитен кодификатор в други свои работи тя предлага решения за неясни случаи на съгласуване на сказуемото с подлога (при разширен подлог), както и за редица неотбелязани случаи с нестабилна нормативност. С една своя ранна езикова бележка за съгласуване на сказуемото с подлога по род К. Викторова за пръв път прилага един теоретичен принцип като работещо правило (личното местоимение в именителен падеж в изречението винаги стои в позицията на подлога), т.е. при колебание се замества с *той, тя, то, те* (БЕ, 1977, кн. 5, с. 432–433). Това работно предложение бе прието и се включва обяснително в увода на Правописния речник от 1983 г., като оттогава успешно се прилага. Не спира да повтаря, че не е коректно да се твърди, че „глаголът в изречението е сказуемо“, защото всъщност само една от формите на глагола в изречението е сказуемо.

Дейността на Секцията в областта на езиковата култура и изследването на книжовната норма е многопосочна и естествено К. Викторова участва в нея много активно, като продължава да отразява системните ѝ проявления („Белези на неравномерност в разволя на книжовния език“. 1980; „Дублети – норма, дублетност – кодификация“. 1997; „Закономерностите в медийния език“. 1999; „Езикът и законът“. 2004; „Защо дублети“. 2006). В работите ѝ по езикова култура се забелязва способността на авторката за задълбочено теоретично мислене, като резултатите от теоретичните разработки, приложени в практиката дават точни и ясни практически решения на проблемите.

Още от самото начало на своята кариера К. Викторова работи върху създаването и издаването на академичните правописни речници. Участва като съставител във всички издадени досега правописни речници – *Правописен речник на съвременния български книжовен език* (1983 г.), *Нов правописен речник на българския език* (2002 г.), *Официален правописен речник на българския език* (2012 г.). Като опитен кодификатор тя е автор на словникови части и на части от увода на речниците, където са формулирани правописните и правоговорните правила, кодифициращи нормата.

След кончината на акад. В. Станков тя поема голямата отговорност на ръководител на Секцията за съвременен български език (2004 г.). В ръководството на Секцията се проявиха способностите ѝ на ръководител, умеещ да обединява, да организира, да създава атмосфера на колегиалност, добронамереност, толерантност и сътрудничество. И нещо повече – в колектива на Секцията се усещаше онази свързаност между хората, която може да бъде породена само от общата любов към езиковедската работа, където всеки можеше да намери своята изява. Като резултат проектите по основните задачи приключиха в срок и Секцията издаде сериозни трудове като „Проблеми на граматичната система на българския език. Глагол.“ и „Българите, книжовността, езикът“.

Авторитетът на К. Викторова не само в Секцията за съвременен български език, но и в Института за български език, се дължи както на безспорните ѝ качества на учен, така също и на нейната добронамереност, позитивност, етичност, уважение към хората и работата. Уважавана и обичана от колегите си, К. Викторова непрекъснато в годините е избирана за член на Научния съвет на Института за български език. С научната си дейност, с изследванията си върху основни, но недостатъчно осветлени въпроси от граматиката на българския книжовен език, както и с работата си като кодификатор, тя има своето трайно присъствие в българското езикознание.

✉ Катя Чаралозова
charalozova@abv.bg